

УДК 343.9.018

В. М. Шевчук, доцент кафедри криміналістики, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Розглянуто сучасні наукові підходи до розуміння тактичної операції, поняття якої на сьогодні є одним із найбільш дискусійних у теорії криміналістики. Критично проаналізовано точки зору стосовно визначення поняття тактичної операції та деякі криміналістичні новації з досліджуваної проблеми.

Побудова будь-якої наукової концепції передбачає формулювання поняття досліджуваної категорії. Це аксіоматичне твердження характерне й для тактичної операції, визначення поняття якої має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Водночас, розпочинаючи формулювання поняття «тактична операція», необхідно враховувати, що на сьогодні в теорії криміналістики поняття цієї категорії є одним із найбільш дискусійних, і це не може не позначитися на остаточному розробленні й дослідженні теорії тактичних операцій.

Передусім зауважимо, що в переважній більшості існуючих у літературі визначень висловлено думку, за якою тактична операція являє собою поєднання (сукупність, комплекс, систему) слідчих дій, оперативнорозшукових та організаційних заходів, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування¹, що, як видається, є абсолютно справедливим. Разом із тим неузгодженою залишається позиція науковців щодо сутності цього поєднання, оскільки вони оперують такими різними за змістовним навантаженням термінами, як «сукупність», «система», «комплекс». Зазначене зумовлює необхідність більш поглибленого аналізу запропонованих в літературі визначень поняття «тактична операція».

Як видається, залежно від поглядів на цю криміналістичну категорію науковців можна згрупувати таким чином. Першу групу становлять учені-криміналісти (Н. Р. Божкова, В. Г. Власенко, А. В. Дулов, Є. П. Іщенко,

¹ Див.: *Баев О. Я.* Основы криминалистики : курс лекций / О. Я. Баев. — М.: Экзамен, 2001. — С. 218–219; *Здоровко С. Ф.* Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко ; за ред. В. Ю. Шепітька. — Х. : Гриф, 2004. — С. 15; *Комаров И. М.* Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики : монография / И. М. Комаров. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 39–72; Криміналістика. Академічний курс : підруч. / [Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 260; Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. — К. : КНТ, 2011. — С. 183; *Марочкин Н. А.* Тактические операции в теории и криминалистике и в практике расследования посягательств на имущество граждан : учеб.-метод. посіб. / Н. А. Марочкин, В. Я. Решетников. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2001. — С. 18; *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособие для вузов / С. Б. Россинский ; под ред. В. Н. Григорьева. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, закон и право, 2003. — С. 21; *Серова Е. Б.* Криминалистическое учение о тактических приемах, комбинациях и операциях / Е. Б. Серова // Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — С. 482; *Фомина А. С.* Основные тактические операции при расследовании серийных убийств : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. С. Фомина. — Воронеж, 2003. — С. 10; *Чебуренков А. А.* Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 68; *Шепітько В. Ю.* Криміналістика : курс лекцій / В. Ю. Шепітько. — Х. : Одиссей, 2003. — С. 140; *Він же.* Криміналістика : підруч. — К. : Ін Юре, 2010. — С. 183; *Яблоков Н. П.* Криминалистика : учеб. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Норма, 2008. — С. 199; *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. посіб. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2010. — С. 137–138 та ін.

В. І. Комісаров, С. Б. Росинський, М. О. Селіванов, А. Н. Халіков та ін.), що визначають тактичну операцію як сукупність слідчих дій, оперативних, ревізійних та інших заходів. Зокрема, А. В. Дулов під тактичною операцією розуміє сукупність слідчих, оперативних, ревізійних та інших дій, що розробляються й проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути вирішене провадженням у справі окремих слідчих дій¹. М. О. Селіванов теж визначає тактичну операцію як оптимальну сукупність слідчих та інших дій, передбачених нормами права². Н. Р. Божкова, В. Г. Власенко й В. І. Комісаров під нею розуміють сукупність спланованих і узгоджених за своїми основними умовами дій слідчого й оперативно-розшукових органів, що здійснюються під єдиним керівництвом слідчого для вирішення завдань розслідування, які не можуть бути вирішені іншим шляхом³. С. Б. Росинський вважає, що досліджувана категорія – це сукупність слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на вирішення конкретного завдання розслідування, зумовлена слідчою ситуацією, що склалась у справі⁴. На думку Є. П. Іщенко, тактична операція – це сукупність слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів, що виконуються за єдиним планом у порівняно стислі строки, зумовлені криміналістичною характеристикою злочину, слідчою ситуацією, специфікою певного випадку, які є найбільш характерними для початкового етапу розслідування злочинів і спрямованими на встановлення й викриття винного, а також на з'ясування інших важливих для справи обставин, які не можуть бути встановлені іншим шляхом⁵.

Уважаємо, що в наведених дефініціях розглядуваного поняття містяться окремі дискусійні положення. Так, включення до суттєвих ознак тактичної операції таких її положень, як «сукупність дій, що виконуються в порівняно стислі строки», «зумовленість криміналістичною характеристикою злочину, специфікою певного випадку», «найбільш характерні для початкового етапу розслідування» та ін. Що стосується останнього, то, дійсно, провадження тактичних операцій притаманне початковому етапу розслідування. Водночас це не виключає можливості їх застосування й на наступному етапі

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. — Мн. : Изд-во БГУ, 1979. — С. 44; *Він же*. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. — Мн. : Изд-во «Университетское», 1985. — С. 111; *Він же*. Виды тактических операций // Криміналістика: учеб. / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. — М. : Дело, 2001. — С. 436-447; *Він же*. Учение о тактической операции // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе ср. юрид. образ.) : учеб. — К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. — С. 204-213.

² Див.: Селіванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селіванов. — М. : Юрид. лит., 1982. — С. 92.

³ Див.: Божкова Н. Р. Следственная (криминалистическая) тактика / Н. Р. Божкова, В. Г. Власенко, В. И. Комиссаров. — Саратов, 1996. — Ч. 1. — С. 116.

⁴ Див.: Росинский С. Б. Указ. праця. — С. 21.

⁵ Див.: Іщенко Е. П. К вопросу о понятии и структуре тактической операции / Е. П. Іщенко // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. — Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. — С. 45.

розслідування. Наприклад, при розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, на наступному етапі нерідко виникає потреба в проведенні тактичних операцій з метою встановлення співучасників злочину, нових епізодів злочинної діяльності та ін.

До другої групи можна віднести науковців (О. Я. Баєв, В. П. Бахін, О. Ю. Головін, С. Ф. Здоровко, Г. О. Зорін, Л. Л. Канєвський, І. Ф. Пантелеєв, Є. О. Підусов, Ю. О. Саламаха, О. Б. Серова, О. А. Чебуренков, М. А. Чернишов, В. І. Шиканов, М. П. Яблоков та ін.), які вважають, що тактична операція – це система слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів. Так, О. Ю. Головін під нею розуміє систему слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, прийомів, спрямованих на вирішення завдань, що виникають при розслідуванні кримінальних справ¹. Як зазначає Г. О. Зорін, тактична операція – це система узгоджених дій (слідчих, оперативно-розшукових та ін.), які з дотриманням законності проводять правомочні посадові особи органів слідства й спеціальних служб органів внутрішніх справ для вирішення порівняно автономних тактичних завдань, підпорядкованих загальній меті розслідування злочину². І. Ф. Пантелеєв констатує, що останнім часом арсенал слідчої тактики поповнився новим тактичним засобом – «тактичною операцією», що являє собою систему дій і тактичних прийомів, спрямованих на вирішення більш чи менш великого тактичного завдання розслідування³. Що стосується останнього визначення, то незрозумілим є поділ автором тактичних завдань на «більш чи менш великі».

Третя група представлена вченими-криміналістами, які вважають, що тактична операція – це комплекс слідчих, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших дій (П. Д. Біленчук, І. О. Возгрін, В. О. Князєв, В. Є. Корноухов, Н. В. Кручиніна, І. М. Лузгін, М. П. Малютін, Г. А. Матусовський, О. О. Михальчук, В. Я. Решетніков, В. В. Степанов, А. В. Шмонін, С. Ю. Якушин та ін.). Зокрема, І. О. Возгрін під тактичними операціями розуміє комплекси слідчих, оперативно-розшукових, превентивних, організаційно-технічних та інших дій, об'єднаних для вирішення окремого завдання розслідування кримінальної справи, що провадяться за єдиним для них планом⁴. На думку Г. А. Матусовського, доцільніше вживати термін «криміналістична операція» як своєрідний комплекс дій слідчого, спрямованих на вирішення тактико-криміналістичних і методико-криміналістичних завдань⁵. А. В. Шмонін тактичну операцію тлумачить як комплекс процесуальних та інших дій (заходів), спрямованих на вирішення завдань досудово-

¹ Див.: Головін А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головін. — М.: ЛексЭст, 2002. — С. 216.

² Див.: Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. — Мн.: Амалфея, 2000. — С. 220–221.

³ Див.: Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. — М.: Юрид. лит., 1984. — С. 253.

⁴ Див.: Возгрин И. А. Общие положения криминалистической тактики / И. А. Возгрин // Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. — М.: Дело, 2001. — С. 431.

⁵ Див.: Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ: монография / Г. А. Матусовский. — Х.: Консум, 1999. — С. 154.

го слідства або зумовлених цим завданням і слідчою ситуацією¹. Н. В. Кручиніна пропонує вважати досліджуване поняття комплексом взаємопов'язаних слідчих дій і організаційно-підготовчих заходів, які в разі необхідності можуть бути доповнені оперативно-розшуковими, ревізійними й іншими діями та прийомами. Ця операція має вирішувати завдання тактичного значення, підпорядковані загальним цілям розслідування, і реалізовуватися за єдиним планом і під керівництвом слідчого, який несе персональну відповідальність за її підготовку й проведення, зокрема, за дотримання режиму законності².

За визначенням В. Є. Корноухова, тактичні операції – це багатоваріантні, багаторівневі комплекси слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, адаптованих до умов діяльності, які мають різну вирішальну пізнавальну здатність у виявленні свідчень щодо слідів злочину і спрямовані на вирішення системних завдань розслідування злочинів³. С. Ю. Якушин зазначає, що тактична операція являє собою комплексний тактичний засіб, є формою організації розслідування, що включає комплекс слідчих дій, відповідних тактичних прийомів і комбінацій, а також оперативно-розшукових та інших заходів, об'єднаних вирішенням конкретного проміжного завдання розслідування й здійснюваних за єдиним планом⁴. О. О. Михальчук і В. В. Степанов вважають, що ця криміналістична категорія становить комплекс узгоджених і взаємопов'язаних слідчих дій, організаційно-підготовчих, оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних, тактичних та інших заходів, здійснюваних відповідно до відображеної в плані тактичної лінії слідчого або дізнавача і спрямованих на вирішення конкретного проміжного завдання, яке виникло на даному етапі розслідування в тій чи іншій слідчій ситуації, що проводиться за єдиним планом⁵. Як підкреслюють П. Д. Біленчук і В. І. Перкін, тактична операція – це комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на досягнення конкретної мети в ході розслідування злочинів⁶.

¹ Див.: Шмонин А. В. *Методология криминалистической методики* : монографія / А. В. Шмонин. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 344.

² Див.: Кручинина Н. В. *Проблемы теории и практики достоверности уголовно-релевантной информации в досудебном процессе* : монографія / Н. В. Кручинина. — М. : Вердикт-ІМ, 2003. — С. 69–71; *Вона ж.* Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве / Н. В. Кручинина, В. И. Шкапов. — Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. — С. 167–174.

³ Див.: Корноухов В. Е. *Методика расследования преступлений: теоретические основы* / В. Е. Корноухов. — М. : Норма, 2008. — С. 94–97.

⁴ Див.: Якушин С. Ю. *Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение* / С. Ю. Якушин // *Российский следователь*. — 2004. — № 10. — С. 4–6.

⁵ Див.: Михальчук А. Е. *Соотношение тактических операций в криминалистике* / А. Е. Михальчук, В. В. Степанов // *Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений: сб. науч. тр.* — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1987. — С. 32–34.

⁶ Див.: Біленчук П. Д. *Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів* : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, В. І. Перкін. — К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. — С. 16.

Зазначені позиції згаданих учених-криміналістів не є беззаперечними, оскільки цитовані дефініції не містять відмінностей між термінами «сукупність» і «система», а автори розглядають їх як синоніми, що, на нашу думку, є помилковим. Тактична операція має визначатися або як сукупність дій і заходів, або як їх система. Дуалістичне тлумачення є неприйнятним і не сприяє уніфікації поглядів на цю криміналістичну категорію.

Доктринальні підходи до визначення поняття тактичної операції не обмежуються наведеними інтерпретаціями. У криміналістичній літературі зустрічаються й відмінні від попередніх визначень поняття тактичної операції. Наприклад, Л. В. Галанова розглядає цю криміналістичну категорію як форму взаємодії слідчого з різними органами¹, а І. Ф. Герасимов вважає, що підхід до тактичної операції з позицій учинення про взаємодію органів слідства й дізнання допомагає повніше розкрити сутність даної категорії². М. І. Скригонюк під цим поняттям розуміє спеціальну форму організації досудового розслідування кримінальної справи про злочин, що становить систему слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, проведення яких супроводжується тактичними прийомами та здійснюється за єдиним планом³.

В. А. Журавель визначає тактичну операцію як своєрідну форму, організаційно-тактичний засіб проведення розслідування, що включає оптимальну сукупність взаємопов'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які при їх комплексному застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певній слідчій ситуації⁴. В. О. Образцов запропонував розглядати тактичну операцію як відносно самостійну специфічну структуру діяльнісного типу, реалізовану слідчим для вирішення якого-небудь завдання розслідування в умовах сформованої ситуації⁵.

Останнім часом доктринальні підходи до визначення поняття тактичної операції зазнали суттєвих змін. До певних криміналістичних новацій можна віднести пропозиції розглядати тактичні операції як програмно-цільовий

¹ Див.: Галанова Л. В. Следственные ситуации и тактические операции при расследовании преступлений, совершенных с вымогательством : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Л. В. Галанова. — Саратов, 2000. — С. 18.

² Див.: Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания / И. Ф. Герасимов // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. — С. 4–6.

³ Див.: Скригонюк М. І. Криміналістична термінологія : навч. посіб. / М. І. Скригонюк. — К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. — С. 110.

⁴ Див.: Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2009. — № 2 (57). — С. 197–208.

⁵ Див.: Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. — М. : ИПМЭ-ПАБЛИЦ, 2004. — С. 211.

метод, під яким у літературі¹ розуміються науковий аналіз і організація діяльності для одержання нових знань за допомогою заздалегідь розроблених типових криміналістичних програм. Так, Л. В. Пономарьова під тактичною операцією пропонує розуміти не що інше, як певну програму дій (метод) з розслідування, підпорядковану конкретним цілям, що досягаються в типових ситуаціях установлення істини в кримінальній справі, або як «програмно-цільовий метод» організації діяльності слідчого².

Відмінну й доволі оригінальну позицію щодо досліджуваної проблематики займає І. М. Комаров, який називає розглядувану операцію «криміналістичною» і визначає її як «обумовлений ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання в практичній діяльності суб'єкта доказування при вирішенні системних завдань досудового провадження»³. Сутність даної категорії він розглядає з позиції філософсько-гносеологічного обґрунтування як «системний, поліфункціональний спосіб цілеспрямованої інформаційно-пізнавальної й конструктивної діяльності суб'єкта доказування у вирішенні завдань досудового провадження»⁴, як складну «синтетичну», комплексну побудову, яка має сталі властивості й зв'язки, що визначають походження, характер і напрямку її розвитку⁵.

Наведений погляд у сучасній криміналістичній науці є новаторським і, безумовно, заслуговує на додаткове поглиблене осмислення й ретельний аналіз. Водночас зайве захоплення автором власною інтерпретацією визначення поняття тактичної операції призводить до того, що він нехтує загально-визнаними, традиційними ознаками цієї категорії, зокрема, цілеспрямованістю тактичних операцій на розв'язання певних тактичних завдань, вирішення яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. На нашу думку, такий підхід не зовсім повно й точно відбиває специфіку досліджуваної криміналістичної категорії.

Розмаїття запропонованих дефініцій поняття «тактична операція», доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цього поняття аж ніяк не сприяють

¹ Див.: Корсаков К. А. Программно-целевой метод / К. А. Корсаков // Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2 Криминалистическая методика: Методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. — С. 211–212; Гаєнко В. І. Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці / В. І. Гаєнко, О. М. Литвинов // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / за ред. М. І. Панонова, В. Ю. Шепітька, В. О. Коновалової та ін. — Х. : Гриф, 2003. — С. 50–53; Лозовский Д. Н. Методы расследования преступлений : монография / Д. Н. Лозовский ; под науч. ред. О. В. Чельшевой. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 99–102 та ін.

² Див.: Пономарева Л. В. Методика расследования изнасилований / Л. В. Пономарева. — М. : Юрлитинформ, 2002. — С. 79.

³ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. — С. 123.

⁴ Там само. — С. 44.

⁵ Див.: Там само. — С. 35–64; Він же. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики. — С. 72; Він же. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 74.

остаточному формуванню наукової концепції тактичних операцій. Ось чому формулювання уніфікованого визначення поняття тактичної операції можливе за рахунок виокремлення її найбільш суттєвих ознак. Як зазначається в спеціальній літературі, оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття означає з'ясувати суттєві ознаки предмета¹. Наприклад, М. О. Марочкін серед ознак, які можуть бути покладені в основу визначення поняття тактичної операції, називає: а) системність взаємопов'язаних слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; б) обумовленість цієї системи дій слідчою (а інколи й дослідчою) ситуацією; в) планомірність їх реалізації; г) управлінську роль слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути також посадова особа органу дізнання); д) цілеспрямованість дій на вирішення конкретних тактичних завдань². О. А. Чебуренков зазначає, що тактичним операціям притаманні такі ознаки, як масштабність і тривалість реалізації, широке коло учасників, високий ступінь організованості їх діяльності³. В. О. Князев ознаками тактичної операції називає: а) сукупність слідчих дій; б) програмно-цільовий характер дій; в) узгодженість дій; г) комплексність дій; д) широке використання слідчих заходів; є) детермінованість слідчою ситуацією⁴. На думку В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, тактичні операції характеризуються вибірковістю, варіантністю, доцільністю застосування й ситуаційною зумовленістю. Вони спрямовані на оптимальне вирішення тактичного (проміжного) завдання розслідування, що досягається правильною організацією проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів⁵.

Узагальнивши всі істотні ознаки тактичної операції, для визначення її поняття А. В. Дулов виділив такі: а) сукупність слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій; наявність мети і єдиного плану; б) тактичне завдання, яке не може бути вирішене провадженням окремих слідчих дій⁶. Він уважає, що тактична операція – це: а) сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування; б) засіб реалізації взаємодії слідчого з органом дізнання, державними установами й закладами, окремими

¹ Див.: *Жеребкін В. Є.* Логіка : підруч. / В. Є. Жеребкін. — [9-те вид., стереотип.]. — К. : Знання, КОО, 2006. — С. 48.

² Див.: *Марочкін Н. А.* Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике / Н. А. Марочкин. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та. — С. 13.

³ Див.: *Чебуренков А. А.* Основы теории расследования. — С. 68; *Він же.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. — М. : Юрлитинформ, 2008. — С. 100–103.

⁴ Див.: *Князев В. А.* О понятии тактической операции / В. А. Князев // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1982. — Вып. 25. — С. 64–68; *Він же.* Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза». — Х., 1986. — С. 6–7.

⁵ Див.: *Шепітько В. Ю.* Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби із злочинністю : зб. наук. пр. — Х. : Право, 2009. — Вип. 18. — С. 185–192.

⁶ Див.: *Дулов А. В.* Тактические операции при расследовании преступлений. — С. 43–44.

ми громадянами, необхідність у якому виникає в ході розслідування при вирішенні завдань; в) організаційний і тактичний засіб подолання протидії з боку правопорушника; г) засіб алгоритмізації процесу розслідування злочинів; д) засіб реалізації тактичних прийомів, які вимагають сукупність дій слідчого та представників інших органів¹.

Окрім з наведених А. В. Дуловим положень, на нашу думку, є спірними, на що вже зверталась увага в криміналістичній літературі². Зокрема, викликає заперечення теза, що «тактична операція – це сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування». Як видається, цією сукупністю, власне, і є тактична операція, у значному ступені синтезуюча криміналістична категорія, до складу якої входять слідчі дії й інші заходи, об'єднані єдиною метою та спрямовані на розв'язання певного тактичного завдання. У цьому сенсі тактична операція сама діє як особливий, комплексний організаційно-тактичний засіб пізнання в досудовому провадженні.

Багатоваріантність ознак тактичної операції, різна їх інтерпретація зумовлюють потребу в їх класифікації, передусім за ступенем значущості. Ураховуючи зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, притаманні такій криміналістичній категорії, як «тактична операція», на обов'язкові і факультативні. Обов'язковими (тобто базовими, відправними) є ознаки, що відбиваються у визначенні поняття «тактична операція». Факультативні ознаки хоча й не входять до змісту цього поняття, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії.

Отже, до обов'язкових і найбільш суттєвих ознак тактичної операції, на наше переконання, можна віднести такі:

1. *Комплексність*. Тактична операція становить різновид тактико-криміналістичних комплексів. Поява цієї криміналістичної категорії викликана в першу чергу потребами практики щодо необхідності комплексного провадження слідчих дій, оперативно-розшукових, ревізійних та інших заходів з метою вирішення таких завдань, розв'язання яких іншими окремими засобами неможливе або неефективне. Тактична операція розглядається як підсистема, форма розслідування, як один з елементів окремих методик розслідування злочинів поряд з тактикою провадження окремих слідчих дій. Так, за визначенням Л. Я. Драпкина й В. М. Карагодіна, тактична операція – це *підсистема* (курсив наш. – В. Ш.) слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що провадяться за єдиним планом і спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям розслідування³. На погляд В. О. Коновалової, «сьогодні серед теоретичних проблем криміналістичної тактики викликає інтерес концепція тактичних операцій як своєрідної форми розслідування, що об'єднує організаційні, слідчі й оперативно-розшукові дії для швидкого та ефектив-

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. — С. 43.

² Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве. — С. 35–64.

³ Див.: Драпкин Л. Я. Криминалистика : учебник / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. — М. : ТК Велби; Проспект, 2007. — С. 179.

ного вирішення слідчих завдань»¹. Однак тактична операція не є обов'язковим засобом кожного конкретного етапу або ситуації розслідування. Вона має право на постановку й реалізацію лише тоді, коли саме даний комплекс дій і заходів, які складають операцію, може забезпечити найбільш ефективне вирішення конкретного тактичного, проміжного завдання розслідування. Ця обставина надала підстави В. А. Журавлю дійти висновку про те, що тактичні операції – це вибіркові, ситуаційно зумовлені утворення, які займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення лише одного проміжного завдання².

2. *Інтегративність*. Тактична операція як синтетична побудова належить до засобів організаційно-тактичної спрямованості, тобто засобів, що поєднують у собі як організаційно-управлінські, так і суто тактичні підходи до проведення досудового розслідування. Під організаційними підходами розуміється оптимальне взаєморозташування і взаємозв'язок елементів певного комплексу (операції), провадження яких обумовлене єдиною метою та здійснюється за певних умов місця й часу. Як зазначає Є. С. Вентцель, операція завжди є керованим засобом і безпосередньо від суб'єкта залежить вибір параметрів, що характеризують її організацію³. Тактичні підходи у свою чергу передбачають вибірковість, варіантність, ситуаційну залежність, доцільність у застосуванні певних засобів і спрямованість на вирішення локальних (проміжних) завдань розслідування⁴. При цьому комплексність завжди передбачає в кількісному відношенні проведення двох і більше дій або двох і більше заходів. Тому ми не можемо погодитися із твердженням В. М. Ісаєнка, що в окремих випадках у рамках тактичної операції можуть провадитись одиночні слідчі дії, необхідні для вирішення локального завдання, задля якого вона здійснюється⁵.

3. *Компонентність*. Тактична операція становить сполучення узгоджених між собою однійменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, превентивних та інших заходів. До структури тактичної операції входить чітко визначене коло компонентів (атрибутів), комплексне застосування яких забезпечує розв'язання певного проміжного завдання розслідування. Ідеться про такі слідчі дії й різноманітні заходи, провадження яких передбачено чинним законодавством.

¹ Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития / В. Е. Коновалова // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. практ. конф. — Х. : Гриф, 2003. — С. 68.

² Див.: Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. — Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. — С. 221.

³ Див.: Вентцель Е. С. Исследование операций: задачи, принципы, методология / Е. С. Вентцель. — М. : Мир, 1980. — С. 11–18.

⁴ Див.: Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія / [кол. авт.] ; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. — Х. : Право, 2010. — С. 277.

⁵ Див.: Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств (продолжение) / В. Н. Исаенко // «Черные дыры» в российском законодательстве. — 2004. — № 2. — С. 269–276.

4. *Системність.* У тактичній операції поєднання слідчих дій і заходів має системний характер. Це системоутворююча модель із жорсткою детермінацією й залежністю між елементами (атрибутами), провадження яких передбачає комплексність і неможливість виключення хоча б одного з них. Саме системність найточніше відбиває впорядкованість, злагодженість і взаємозв'язок цих елементів тактичної операції. З урахуванням викладеного можна стверджувати, що тактичні операції – це не просто сукупність різних дій з розкриття й розслідування злочинів, а система взаємопов'язаних, взаємозумовлених і взаємозалежних слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, здійснюваних за єдиним планом. Наголошуючи на цій обставині, Р. С. Белкін писав, що «в роботах А. В. Дулова, В. І. Шиканова, В. О. Образцова та багатьох інших авторів називається така тактична операція, як атрибуція трупа, тобто встановлення особи померлого. Засобами вирішення цього завдання, об'єднаними під назвою «операція», виступають: а) виявлення на трупі документів, що свідчать про особу померлого, та їх вивчення; б) пред'явлення трупа для впізнання; в) перевірка за заявами про безвісно відсутніх осіб; г) перевірка за обліком безвісно зниклих осіб з подальшим зіставленням ознак зниклої особи з ознаками трупа; д) перевірка за дактилоскопічним обліком; е) портретно-криміналістична експертиза з використанням фотозображень, рентгєнівських знімків, кісткових залишків; є) судово-медична (стоматологічна) експертиза; ж) генна експертиза та ін. Усі ці дії нібито становлять комплекс, спрямований на досягнення єдиної мети, що й дає підстави називати його тактичною операцією. У дійсності ж тут немає ніякого комплексу, а є *перелік* (курсив наш. – В. Ш.) дій із встановлення особи померлого: при успішному проведенні будь-якої з них відпадає необхідність у провадженні наступних»¹. Ось чому при визначенні поняття тактичної операції треба виходити із системно-структурного аналізу цієї криміналістичної категорії.

5. *Ситуаційна зумовленість.* Тактична операція є утворенням, що детерміновано слідчою ситуацією. Саме слідча ситуація породжує тактичне (проміжне) завдання й у взаємовідносинах з останнім визначає спосіб дій, тобто зумовлює обрання даної операції. У зв'язку із цим доцільним є запровадження тріади «слідча ситуація – тактичне завдання – тактична операція».

6. *Цілеспрямованість і вибірковість.* Тактичні операції являють собою системи слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, об'єднаних єдиним задумом і спрямованих на вирішення тактичних (проміжних, локальних) завдань, тобто вони є засобами оперативного вирішення постійно виникаючих тактичних завдань у ході розслідування злочину. У цьому розумінні тактична операція – це високого ступеня організації форма діяльності із застосуванням дій (заходів) різного характеру для вирішення конкретного тактичного завдання.

7. *Спланованість.* Як складне комплексне й системне утворення тактична операція передбачає необхідність ретельного планування її провадження.

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : НОРМА (Издат. гр. НОРМА – ИНФРА-М), 2001. — С. 89.

При цьому йдеться про наявність єдиного плану здійснення тактичної операції. Планування тактичної операції у свою чергу передбачає перш за все визначення оптимального кола слідчих дій і заходів, послідовності й комплексності їх провадження.

8. *Алгоритмічність*. Тактична операція – це модель алгоритмічної спрямованості, тобто науково обґрунтований припис щодо виконання в заданому порядку системи послідовних операцій, рекомендованих слідчому, для розв'язання завдань певного типу¹.

До факультативних (несуттєвих) ознак тактичної операції можна віднести: а) наявність єдиного керівництва з боку слідчого (за винятком оперативно-тактичної операції, де керівником може бути й посадова особа органів дізнання); б) швидкоплинність тактичної операції, тобто здійснення тактичної операції в порівняно стислі строки; в) застосування тактичних операцій головним чином на початковому етапі розслідування; г) зумовленість тактичної операції криміналістичною характеристикою злочину; д) здійснення тактичної операції з дотриманням принципів кримінально-процесуального закону; е) виконання тактичною операцією рольової функції відповідно до виду злочину; ж) формальність назв тактичних операцій та ін.

З огляду на викладене *тактичну операцію* доцільно визначати як криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою зумовлену слідчою ситуацією систему слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, превентивних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання, розв'язання якого в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ТАКТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

В. М. Шевчук

Рассмотрены современные научные подходы к пониманию тактической операции, понятие которой в настоящее время является одним из наиболее дискуссионных в теории криминалистики. Критически проанализированы точки зрения относительно определения тактической операции и некоторые криминалистические новации по исследуемой проблеме.

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING TACTICAL OPERATIONS

V. M. Shevchuk

The article considers the modern scientific approaches to tactical operations, the notion of which is one of the most debated in the criminalistic theory now. It presents a critical analysis of defining the notion of a tactical operation and some criminalistic innovations on the issue under consideration.

¹ Див.: Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений / А. С. Шаталов // Государство и право. — 2000. — № 8. — С. 34.